

Tidinge

VAN DIE GOUDE

jaargang 35 | mei 2017 | 2

Lech. 31. 1. 2.
Soo spreekt de Heere Heere. Wee den Herders Israels. di
haer seiven weiden. En souden die herders de kudde niet weyden

ACTORUM. 10 X 75
Soo hebt nu acht op u selven ende op de gantsche kudde. onder welck
de Heilige Geest geset heeft tot Bisschoppen. om te weyden de Gemeen
oods. welcke hij door syn Engen Bloet ver worden heeft. 1049.
1 PETRI 5. V. 2. 3.
Beijdet de kudde Christi die u bevolen is ende siet op haer. Niet
ghedwongen. maer gewillichlick. Niet om schandelich gewins wille
naer van gront des herten. Niet als die over het volck heerschen.
Maer wordet Voorbeelden der kudden. Soo sult ghij als de Eersterde

Themanummer

500 jaar
Reformatie
in Gouda

Tidinge

TIJDSCHRIFT VAN DE HISTORISCHE VERENIGING DIE GOUDE

redactie: **Henny van Dolder-de Wit, dr. Paul H.A.M. Abels, dr. Christiaan van der Spek, drs. Margreet Windhorst, drs. Paul van Horsen** (hoofdredacteur)
tekstredacteur: **drs. Kenny Louwen**

vaste medewerkers: **Marcel van Dasselaar**
(archeologie), **ir. Gert Jan Jansen** (Gouwe Verhaal),
Nico J. Boerboom (foto's en afbeeldingen)
met dank aan de medewerkers van: **Streekarchief
Midden-Holland (SAMH)** en **Museum Gouda**

redactieadres: **Hazelaarlaan 10, 2803 BS Gouda**
telefoon 0182-536053
e-mail: **pvanhorsen@kpnmail.nl**

secretariaat van die Goude: **Postbus 307,
2800 AH Gouda, telefoon 0182-534884**
e-mail: **info@diegoude.nl**

ontwerp en opmaak: **Peterpaul Kloosterman, Gouda**
(**www.2pk.nl**)

drukkerij: **Quadraat Printmedia, Oud-Beijerland**

ISBN: **0168-0498**

**Dit nummer is mede tot stand gekomen door een
bijdrage van de Stichting Jac. Bezemer**

Lid worden van Historische Vereniging die Goude: Het lidmaatschap kost 28 euro voor particulieren per jaar; bedrijven betalen 45 euro. U kunt zich opgeven via onze website. www.diegoude.nl
Opzeggen: U kunt uw lidmaatschap tot vier weken voor het einde van een kalenderjaar opzeggen.
Uiteraard zijn ook overlijden en verhuizing redenen voor beëindiging van het lidmaatschap.

www.diegoude.nl

Foto voorkant: 'De Goede Herder', Sint-Joostkapel Gouda

500 jaar na Luther: de Goudse Reformatie vertakt

Paul H.A.M. Abels

47

Dit jaar is het precies vijfhonderd jaar geleden dat de Duitse reformator Maarten Luther zijn beroemde 95 stellingen met kritiek op de Katholieke Kerk liet ophangen aan de deur van de slotkapel van Wittenberg, in het oosten van Duitsland. Algemeen wordt deze protestactie uit 1517 gezien als het begin van de Reformatie of Hervorming. Hij was zeker niet de enige die de vele kerkelijk misbruiken hekelde. Iemand als de Goudse Rotterdammer Erasmus deed dat ook volop. Maar die wilde de kerk alleen van binnenuit zuiveren. Luther had dat geduld niet en ging zijn eigen weg, net als vele andere reformatoren zoals Calvijn, Melancton, Zwingli, Bullinger en Menno Simons. Luther kreeg veel aanhang in de Duitse gebieden en in Scandinavië. In Nederland zou de gereformeerde leer van de Fransman Calvijn het meest aanslaan van alle protestantse stromingen.

De deur van de Slotkapel in Wittenberg, waar Maarten Luther in 1517 zijn 95 stellingen aanbracht of liet aanbrengen. Deze stellingen zijn tegenwoordig in brons op de deur aangebracht (foto P.H.A.M. Abels)

Verdraagzaam, rechtzinnig en gemoedelijk. De Hervormde Gemeente van Gouda 1572-2017

U.G.M. Doedens

49

Tidings 2017

Nu per 1 januari 2017 de Hervormde Gemeente van Gouda heeft opgehouden te bestaan,¹ is er een goede aanleiding om terug te blikken. 444 jaar lang was er een hervormde gemeente in Gouda. Wat was zij voor een gemeente en wat waren de belangrijkste gebeurtenissen in haar lange geschiedenis?

Verdraagzaamheid

We beginnen in de Goudse St.-Jan. 443 jaar lang was deze kerk voor de Hervormde Gemeente de belangrijkste plaats van samenkomst. De gebrandschilderde ramen van de St.-Jan wijzen op een bijzondere eigenschap van de gemeente: verdraagzaamheid. De 'Goudse Glazen' zijn grotendeels tot stand gekomen na de grote brand van 1552. Hun voorstellingen weerspiegelen deels het gedachtegoed van het erasmiaanse rooms-katholicisme voor de overgang naar het protestantisme in 1572, deels het coornhertiaanse protestantse klimaat van erna. De theologische achtergrond en de ethisch-religieuze boodschap van de glazen uit de twee perioden verschillen van elkaar. Toch staan ze in de kerkmuren broederlijk naast elkaar. Ook in latere tijd, toen een derde stroming,

die van het calvinisme, de zeggenschap over de kerk kreeg, zijn de glazen door kerk en overheid nagenoeg ongemoeid gelaten. Waarschijnlijk achtte men de geestelijke betekenis van de glazen, op enkele details na, niet in tegenspraak met de eigen geloofsvisie. Of is verdraagzaamheid een te groot woord voor iets wat in feite gemoedelijkheid was, een vaker betuigde eigenschap van de Gouwenaar?²

Verdraagzaamheid is in ieder geval niet het hele verhaal in de beginperiode van de Hervormde Gemeente, die tot de 19e eeuw overigens 'Gereformeerde Kerk'

Interieur van de Sint-Janskerk (geschilderd door de Delftse schilder Hendrick van Vliet)

1. De officiële fusiedatum is 18 december 2016.

2. Zie hieronder de opmerking van een Goudse burgemeester en J.H. Gunning J.Hz., *Herinneringen uit mijn leven*, Amsterdam z.j., p. 140, die spreekt over de 'overgemoedelijkheid' van de Gouwenaar.

De Gereformeerde Kerk van Gouda: losmaking en wederkeer 1849-2016

J.M. ten Napel

58

Tidings 2017

Als we spreken over ‘gereformeerden’ in Gouda is een nadere duiding nodig. Gouda telt in 2016 zes kerkelijke gemeenten met een gereformeerde signatuur. Dit artikel beschrijft de geschiedenis van de Gereformeerde Kerk van Gouda uit 1892, die haar fundament heeft in het samengaan van de Gereformeerde Gemeente onder het Kruis (uit 1849) en de Nederduitsch Gereformeerde Kerk (uit 1887). Beide gemeenten ontstonden door het uittreden van orthodoxe leden van de Hervormde Gemeente als gevolg van interne conflicten over de kerkelijke leer en organisatie. De kerkelijke fusie in 1892 is weer de aanleiding tot nieuwe afsplitsingen en leidt tot het ontstaan van andere Goudse, zich gereformeerd noemende, kerkelijke gemeenten.

Ook binnen de Hervormde Kerk heeft gedurende de laatste honderd jaar een herwaardering plaatsgevonden betreffende een gereformeerde visie op het kerk-zijn. Dit heeft in Gouda, na een langjarig proces, geresulteerd in het samengaan per 18 december 2016 van de Hervormde Gemeente en de Gereformeerde Kerk als Protestantse Gemeente van Gouda, met zeven wijkgemeenten en zes kerkgebouwen.

De kerkelijke breuk in de eerste helft van de 19e eeuw

Ruim tweehonderd jaar geleden waren de veranderingen binnen de oude Nederduitsch Gereformeerde Kerk, ontstaan tijdens de Reformatie (te Gouda in 1572) en in 1817 Hervormde Kerk genoemd, de aanleiding dat een deel van het kerkvolk zich hier niet meer thuis voelde. Er ontstaat een richtingenstrijd tussen aanhangers van een verlichte Bijbelinterpretatie, onder verwatering van de belijdenisgeschriften uit 1619, en de aanhangers van de gereformeerde leer, die vasthielden aan deze oude belijdenis. In 1834 begint landelijk een uittocht (de Afscheiding) uit de Hervormde Kerk van een klein deel van deze gereformeerden. Ook in Gouda ontkomt men niet aan deze richtingenstrijd en in 1836 zijn er Goudse afgescheidenen, die bijeenkomen in een woning aan de Hoefsteeg. Deze jonge kerkgemeenschap heeft niet lang bestaan (tot ca. 1844) vanwege de interne meningsverschillen over de kerkelijke richting.¹

De Gereformeerde Gemeente onder het Kruis

In 1841 maakt in Gouda een tweede groep gereformeerden zich los van de Hervormde Gemeente. Er ontstaat een huisgemeente, ook ‘gezelschap’ genoemd, samenkommend in de horlogewinkel van Gerrit van Staverden aan de Groenendaal. De bezoekers aan deze huisgemeente zijn gereformeerden met een ‘bevindelijke’ signatuur. Zij stellen een persoonlijke geloofservaring centraal. De meeste bezoekers zijn afkomstig van buiten de stad.

De Lutherse Gemeente van Gouda

J.J.H. Bik

Sinds het jaar 1682 viert de Lutherse Gemeente van Gouda haar Erediensten in de Sint Joostkapel op de hoek van de Lage Gouwe en de Lange Groenendaal. Eerder was deze kapel het Godshuis annex gasthuis van het zakkendragersgilde. In 1572 kwam de kapel in het bezit van de stad Gouda en werd gebruikt als turfschuur en opslagplaats van brandemmers, totdat de luthersens haar kochten in 1682 en tot op heden in gebruik hebben. In dit artikel wordt geschetst hoe een kleine groep volgelingen van de Duitse reformator Maarten Luther in deze door gereformeerden gedomineerde stad een plek wist te vinden en te behouden.

Begin 17e eeuw zijn er in Gouda lieden, toegedaan de 'Onveranderde Augburgse Confessie', destijds de gangbare aanduiding voor lutheranen. Het is slechts een klein groepje, dat bijeen komt in woonhuizen, en zijn samenkomsten omschrijft als een geestelijke lantaarn van het Goddelijke Woord. Men bidt om een eigen predikant en vindt deze in het Duitse Essen. Op zondag¹ 22 januari

1. Volgens onze gregoriaanse kalender is de 22e een woensdag. In veel protestantse gebieden wordt deze nieuwe kalender van 1582 pas rond 1700 aanvaard. Waarschijnlijk volgt Gouda dus nog de juliaanse kalender.

Knapenschild van het zakkendragersgilde (foto Nico J. Boerboom)

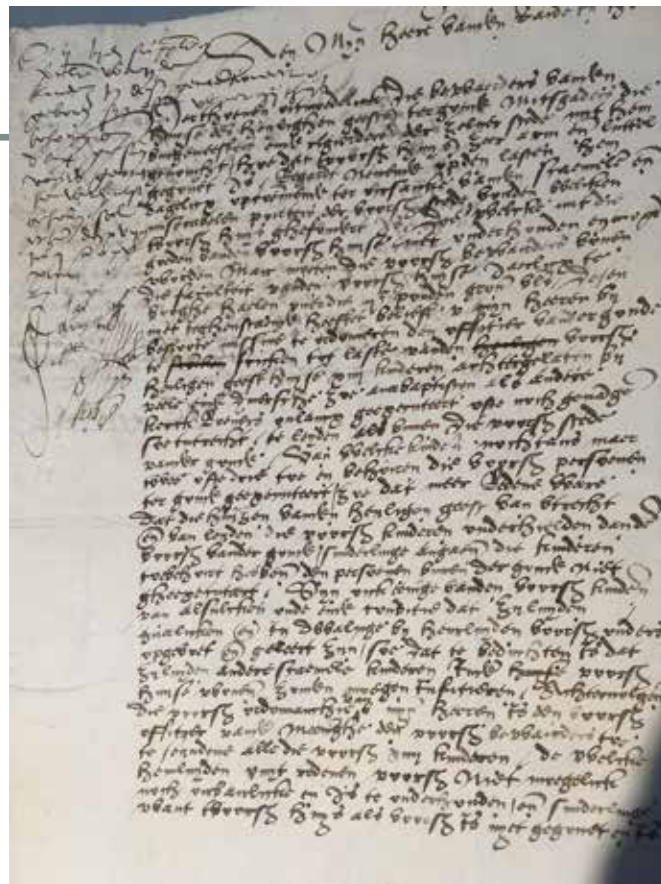
1623 heeft ds. Clemens van Bijleveld zijn eerste sermoen gehouden in het huis De Vergulde Arend, staande Achter de Vismarkt. Zijn traktement is 100 gulden per jaar boven kostgeld met een proeftijd van drie maanden.

Men vindt het niet passend om samen te komen in een particulier huis en zoekt een ander onderkomen. Een schuilkerk wordt gevonden in de Peperstraat, achter huize Den Wijnberg, voorzien van een achteruitgang naar de Komijnsteeg. Op 6 mei 1623 moet deze vluchtgang ook

Doperse sporen in Gouda

P.H.A.M. Abels

In het jaar waarin de Duitse reformator Luther en de doorwerking van de Reformatie in de Nederlanden via de Fransman Calvijn groots wordt herdacht, mag de enige echte reformator van Nederlandse bodem, Menno Simons, niet vergeten worden. Deze Friese pastoor wist de fanatieke en bij vlagen gewelddadige stroming van de wederdopers in vreedzaam vaarwater te krijgen door hen te verenigen in doopsgezinde gemeenten, ook wel aangeduid als mennisten of mennonieten. In grote delen van de Noordelijke Nederlanden waren deze doopsgezinden aanvankelijk zeer talrijk en daarmee een heuse concurrent voor de calvinistisch-gereformeerden, maar door aanhoudend onderling gekrakeel trad al snel een sterke versplintering op. In Gouda is het doperdom nooit echt aangeslagen. In vergelijking met andere steden is de aanhang zelfs uitzonderlijk klein te noemen, wat echter niet wil zeggen dat hier geen dopers actief zijn geweest. Bovendien heeft het tragische lot van een van hen een dusdanig diepe indruk gemaakt op de stad, dat het bestuur mede om die reden principieel koos voor een politiek

Brief van de Goudse Heilige-Geestmeesters aan de burgemeesters. Daarin beklagen zij zich erover dat zij ook kinderen van in andere steden geëxecuteerde wederdopers in het Weeshuis moesten opnemen (foto auteur)

die gericht was op absolute vrijheid van geweten. In deze bijdrage wordt geprobeerd een schets te geven van het doperse leven in Gouda door de eeuwen heen.

De Waalse gemeente te Gouda (1624-1817)

EEN VERZAMELPUNT VOOR VLUCHTELINGEN

Henny van Dolder-de Wit

82

Tidings 2017

In de 16e en 17e eeuw vluchtten tienduizenden om hun geloof vervolgdde protestanten vanuit de Zuidelijke Nederlanden en Frankrijk naar noordelijke streken, waaronder Nederland. Met hun doorgaans orthodox gereformeerde geloofsopvatting en onderwerping aan het gezag van de Bijbel, voelden zij zich nauw verbonden met de calvinistische stroming die de Nederlandse Hervormde Kerk – toen Nederduitsch Gereformeerde Kerk genoemd – vormde. Omstreeks 1622 telde men in Gouda ongeveer vijfduizend Zuid-Nederlandse vluchtelingen. De meesten waren Nederlandssprekende Vlamingen, maar er waren ook veel Franssprekende vluchtelingen onder hen. Daarom nam het stadsbestuur in 1624 het initiatief tot de oprichting van een Waalse gemeente, zodat zij de preek in de eigen taal konden horen. Als plaats van samenkomst kregen zij de Gasthuiskapel aan de Oosthaven (nr. 9) toegewezen. De Waalse kerk maakte bijna twee eeuwen lang deel uit van het protestantse kerkelijk leven in de stad. In de loop van de 18e en begin 19e eeuw voltrok zich een geleidelijke daling van het aan-

Het Catharina Gasthuis en de Gasthuiskapel met toren in 1585 (gewassen pentekening door Jacobus Stellingwerf, 18de eeuw, SAMH)

tal lidmaten. In 1817 is het kerkgenootschap opgeheven en het gebouw ingericht voor de rooms-katholieke eredienst.

'Klein Vlaanderen'

Van de vele steden waar de ontheemde Vlamingen zich aanvankelijk vestigden, was Gouda economisch gezien een goede keus. Hier konden zij beschikken over ruime leegstaande kloostergebouwen voor de vestiging van hun laken- en tapijtindustrie. Het Maria Magdalenaklooster aan de Nieuwe Markt kreeg zelfs de naam 'Klein Vlaanderen'. Bovendien heerste er in Gouda op het gebied van religie een sfeer van vrijzinnigheid en tolerantie.

Opkomst van de evangelische beweging in de reformatie

A.J.Dijkstra

90

Tidings 2017

Het woord *evangelisch* komt uit het Grieks en betekent 'goede boodschap'. De term evangelische beweging is weliswaar een gangbaar begrip binnen kerkelijk Nederland geworden, maar de precieze omschrijving is lastiger. Het gaat om bewegingen, die hun wortels hebben in de Reformatie, zoals het Puritanisme, de Baptisten, de Pinksterbeweging, de Vergadering van Gelovigen, de Vrij Evangelischen en nog meer christelijke/evangelische groepen.

Bewegingen

Dat begon allemaal in de vroege 17e eeuw met een vernieuwingsbeweging binnen het al bestaande Engelse protestantisme. Er heerste aldaar een klimaat van onvrede met de situatie in de Engelse staatskerk, omdat men vond dat deze, de Anglicaanse kerk, de Reformatie niet ver genoeg had doorgezet. De kerk zou nog te veel Roomse elementen bevatten; bovendien bepleitte men een striktere levenswijze en persoonlijker geloofsbeleving. De groep, al gauw aangeduid als *Puritans*, (geloofs)puriteinen, waaruit ook de Baptisten voortkwamen, brak uiteindelijk met de staatskerk. Dat was destijds een riskante onderneming en om aan vervolging te ontkomen, vluchtte de groep naar het redelijk tolerante, calvinistische Nederland (Amsterdam). In 1609 trokken de Puri-

Pilgrim Fathers

tans naar Leiden, waar ze een Engelstalige gemeenschap vormden.

Na zo'n 11 jaar vertrok een deel van hen als de meer bekende Pilgrim Fathers vanuit Delfshaven naar de Nieuwe Wereld (om economische redenen, maar ook omdat ze de Nederlandse samenleving te libertijns vonden). De Baptisten bleven in Amsterdam, van waaruit in 1845 de eerste Nederlandse Baptistengemeente in Gasselternijveen (Groningen) ontstond.

In 1906 ontstond in Los Angeles, Californië, een geestelijke opwekking (*revival*) binnen het christendom, die algemeen gezien wordt als het begin van de moderne Pinksterbeweging. Deze zogenoemde Azusa Street Revival dankt zijn naam aan het gegeven, dat deze plaatsvond in een (Methodisten)kerk aan die straat. De leider William Seymour leerde dat als men weer ging leven naar het voorbeeld van de eerste christenen, iemand de zogeheten doop met de Heilige Geest kon verwachten, die gepaard ging met glossolalie (aangeduid met 'spreken in tongen'). De groep in Azusa Street was bovendien multiraciaal, hetgeen voor die tijd zeer bijzonder was. Aanvankelijk bedoeld als beweging binnen de bestaande

Bevindelijk leven in Gouda

J. Mastenbroek

95

Tidings 2017

Een stad met ruim 70.000 inwoners telt uiteraard een aantal kerkgebouwen. Van al die kerken staat er één, de oudste en bekendste kerk van Gouda, op een enkele minuut lopen verwijderd van Stadhuis en Markt: de Sint-Janskerk. Als het ware heenwijzend naar vervlogen tijden, toen er van een scheiding tussen kerk en staat nog geen sprake was. We gaan andere kerken voorbij en beperken ons tot enkele kerkformaties die direct of afgeleid uit de Afscheiding van 1834 zijn voortgekomen. Het Goudse protestantisme kent uit die ene wortel vele vertakkingen en zijscheuten. Zo goed als Gouda rooms-katholieken en oud-katholieken telt, worden er ook langere tijd gereformeerden en (vrije) oud-gereformeerden aangetroffen.

Bevindelijken

In de negentiende en twintigste eeuw ontstonden er binnen Gouda gemeenten en ook kerkgebouwen van de Afscheiding: de Gereformeerde kerk, de Christelijke Gereformeerde kerk en later de kerk van de Gereformeerde Gemeente (na omzwingingen Ronsseweg en Nieuwe Gouwe Oostzijde) en van de Gereformeerde Gemeenten in Nederland (Stationsplein en Gerbrandyweg).

De Vrij Evangelische Gemeente, het Apostolisch Genootschap, de Jehova's Getuigen, de Kerk van Jezus Christus van de Heiligen der Laatste Dagen aan de Crabethstraat en de Gereformeerde kerk (Vrijgemaakt) passeren we. Evenals de Lutherse, Doopsgezinde, Remonstrantse, Vrijzinnige en Evangelische (Pinkster) gemeenten. We richten ons op, zoals men die noemt, de 'bevindelijken'. Van oorsprong bedeed met de smalende, maar terechte bijnaam 'Zwartekousenkerken'. Er waren kerkjes van (vrije) oud-gereformeerde snit, zoals de niet meer bestaande Christelijke Gereformeerde Gemeente, niet te verwarren met de Christelijke Gereformeerde kerk *De Lichtwijzer* aan de Hoge Gouwe 141. Deze gemeente heeft wortels vanuit de Afscheiding en is sinds 1894 in Gouda gevestigd. Voordien kwam de gemeente samen in de zaal Oranje-Nederland. Het huidige kerkgebouw is in 1927-1928 gebouwd. Het orgel heeft oudere papieren en dateert uit 1805.

Honderd biggen, een gulden per stuk

De Christelijke Gereformeerde Gemeente ontstond in 1962 en werd bediend door ds. J.W. Kloot (1915-1988), een veehouder uit Gouderak. Kloot was in 1954, nadat hij al drie jaar in den lande was voorgegaan in (vrije) samenkomsten, lerend ouderling geworden van een Christelijke Gereformeerde Gemeente in Gouderak, die in datzelfde jaar werd geïnstitueerd. Deze geestelijke arbeid wist hij te combineren met zijn veehouderij. Vanuit zijn op principiële gronden stoelende weigering om op overheidsbevel zijn vee te laten inenten, zijnde

Auteurs

U.G.M. Doedens is sinds 25 april 2010 predikant van de Westerkerk. Daarvoor werkte hij als onderzoeker aan de theologische faculteit van de Universiteit Leiden

J.M. ten Napel doet historisch onderzoek naar de Gereformeerde Kerk van Gouda en glasfabriek 'De Lek' te Schoonhoven. Hij is medewerker van het Documentatiecentrum Urk

J.J.H. Bik is gepensioneerd huisarts en oud-voorzitter van de kerkenraad van de Evangelisch Lutherse Gemeente van Gouda

P.H.A.M. Abels is historicus, redacteur van dit tijdschrift en voor dit themanummer eindredacteur

H. van Dolder-de Wit is redactielid van de Tidinge en zeer actief in historisch onderzoek van Gouda

A.J. Dijkstra is lid van de Pinkstergemeente Morgenstond Gouda. Hij heeft daar diverse functies vervuld, waarvan een tiental jaren tot 2014 als een der Oudsten

J. Mastenbroek was werkzaam bij een woningcorporatie. Hij was daarnaast bibliothecaris van de Theologische School van de Gereformeerde Gemeenten. Hij is columnist bij het Reformatorisch Dagblad en is vanaf 1988 ambtsdrager in de Gereformeerde Gemeente Gouda (Nieuwe Gouwe Oostzijde)

Agenda

LEZINGEN 2017

22 mei: **Christiaan van der Spek**
Het Nederlandse leger onder Napoleon

10 juni: **'Dwars durven zijn'**
Goudse manifestatie in het kader van Refo500

23 oktober: **Mirjam van Veen: 500 jaar Reformatie**

Tidinge

TIJDSCHRIFT VAN DE HISTORISCHE VERENIGING DIE GOUDE

De Hervormde Gemeente van Gouda 1572-2017	49
U.G.M. Doedens	
De Gereformeerde Kerk van Gouda 1849-2016	58
J.M. ten Napel	
De Lutherse Gemeente van Gouda	67
J.J.H.Bik	
Doperse sporen in Gouda	73
P.H.A.M. Abels	
De Waalse Gemeente te Gouda 1624-1817	82
H. van Dolder-de Wit	
Opkomst van de evangelische beweging in de Reformatie	90
A.J.Dijkstra	
Bevindelijk leven in Gouda	95
J. Mastenbroek	